Výuka a nácvik správné výslovnosti jako součást předmětu německý jazyk

Alena Kovářová

„Fonetika má ve výuce němčiny jako cizímu jazyku sporné postavení. Zda, v jakém rozsahu a jakým způsobem je začleněna do tohoto předmětu, závisí do značné míry na instituci, tradici a motivaci. Zčásti je zcela samozřejmou součástí přípravy i dalšího vzdělávání učitelů, tvorby učebnic a vývoje učebních materiálů, vyučovací praxe i vědeckého výzkumu, zčásti je využívána pouze fragmentárně či úplně ignorována.“ (Ursula Hirschfeldová na XII. mezinárodním kongresu učitelů němčiny, Lucern 2001)

Z úvodního citátu významné německé fonetičky profesorky Ursuly Hirschfeldové, která se řadu let zmíněnou problematikou zabývá zejména v souvislosti s výukou němčiny jako cizího jazyka, vyplývá, že postavení a výuka výslovnosti není jednoduchou záležitostí.

I. Výuka správné výslovnosti německého jazyka je obsahem předmětu fonetika a fonologie němčiny, který je na pedagogické fakultě v Brně zařazen do výuky 1. ročníku všech typů studia, tzn. denního i kombinovaného, v přípravě učitelů pro 1. a 2. stupeň základní školy. V rámci přípravy budoucích učitelů němčiny se v uvedeném předmětu se objevuje každoročně řada specifických problémů. Z velké části se jedná o problémy pocházející z předchozí výuky němčiny, kterou studenti absolvovali před příchodem na pedagogickou fakultu, kde již získali určitý náhled na zmíněný cizí jazyk a vytvořili si postoj k problematice výslovnosti cizího jazyka vůbec.

Ve všech případech se ale jedná o stejné počáteční obtíže, se kterými se studenti potýkají. Z předešlé výuky němčiny na základních a středních školách, nebo z různých kurzů na jazykových školách si nepřinášejí potřebné znalosti týkající se správné německé výslovnosti, tuto výslovnost neovládají, a to i v případě, že úspěšně složili maturitu nebo státní jazykovou zkoušku z německého jazyka. V naprosté většině se až na pedagogické fakultě setkávají poprvé s praktickým nácvikem a se systematickými informacemi o výslovnosti němčiny. Z reakcí studentů je patrné nejprve překvapení, co problematika spojená s výslovností cizího jazyka obnáší, přecházející někdy až v určitý nepříjemný pocit, když zjišťují, že se vlastně doposud učili němčině, jejíž zvuková podoba se od skutečné němčiny dosti liší.

Výuka fonetiky a fonologie němčiny probíhá formou seminárních cvičení; jedná se o dvě hodiny povinné výuky týdně. Studenti denního i kombinovaného studia (budoucí učitelé němčiny na 2. stupni) absolvují během prvního semestru ještě přednášku k uvedenému předmětu. Lze konstatovat, že si studenti od počátku velmi rychle uvědomují, že jejich znalosti německé výslovnosti jsou nedostačující. Především posluchači v kombinovaném studiu, z nichž řada již němčinu také vyučuje, se staví ke svým dosavadním znalostem z fonetiky a fonologie velmi kriticky. Práce s těmito studenty je velmi příjemná, protože je z jejich strany patrná velká motivace a snaha o co nejrychlejší zlepšení vlastní výslovnosti.

Výslovnost každého jazyka obsahuje řadu komponentů charakteristických pro daný jazyk, které tvoří nedělitelný celek. Proto je zde nezbytné stanovit priority a probírat jednotlivé výslovností jevy v určitém vhodném pořadí, aby mohli studenti na základě cíleného srovnávání charakteristických rysů německé a české výslovnosti pochopit, které jevy jsou pro danou výslovnost určující.

II. V případě výuky německého jazyka pro české rodilé mluvčí je nezbytné zaměřit se od prvního seminárního cvičení na problematiku německého přízvuku jako nejzákladnějšího rozdílu ve výslovnosti obou jazyků. Němčina se charakterem svého přízvuku řadí do skupiny jazyků, kde přízvuk formuje celkovou podobu mluveného jazyka. V odborné německé terminologii se takové jazyky příznačně označují jako tzv. *akzentzählende Sprachen*, zatím co čeština patří k jazykům, které jsou označovány jako *silbenzählende Sprachen*, z čehož vyplývá, že čeština ve své mluvené formě počítá s plnými slabikami.

Jedná se především o následující jevy, kde se oba jazyky zásadně odlišují:

němčina	**čeština**
- přízvuk je velmi silný	- přízvuk není příliš důrazný
- silný přízvuk způsobuje značnou redukci (někdy i zánik) nepřízvučných slabik	- nepřízvučné slabiky nejsou nikdy redukovány
- přízvuk nese většinou první kmenová slabika, tzn. že se přízvuk pojí s významem slov	- přízvuk leží na první slabice
- německý přízvuk má distinktivní funkci, *např.*: **Au**gust x Au**gust** *(jméno)* *(srpen)* **um**schreiben x ums**chrei**ben, *apod.* *(opsat, přepsat)* *(opsat jinými slovy)*	- český přízvuk nerozlišuje svým postavením význam slov

Uvedené typické rozdíly mezi německou a českou výslovností jsou pro studenty naprosto novým poznatkem, kterému doposud nevěnovali vůbec žádnou pozornost. Je proto nezbytné, aby od počátku studenti nejen pochopili, co vše z rozdílů v charakteru přízvuku obou jazyků vyplývá, ale aby také současně tuto skutečnost ve svém vlastním mluveném projevu respektovali.

S distinktivní funkcí německého přízvuku souvisí jeho úzké propojení a vliv na gramatickou stavbu němčiny. I v tomto případě nemají studenti o spojení výslovnostní stránky každého jazyka a jeho gramatiky potřebné povědomí. V němčině je zmíněná návaznost patrná například v tvoření gramatických tvarů, jež se týkají sloves s přízvučnými nepřízvučnými a především kolísavými předponami *(durch-, über-, um-, unter-, wieder-/wider-, hinter-, miss-)*. Vhodným příkladem jsou zde např. velmi často používaná slovesa lišící se na základě jiného postavení přízvuku také svým významem: **über**setzen x über**se**tzen nebo **wieder**holen x wieder**ho**len.

- **über**/setzen: ich setze **über,** ich setzte **über**, ich habe **über**gesetzt
  (převézt, přepravit na druhou stranu)
- über**se**tzen: ich über**se**tze, ich über**se**tzte, ich habe über**se**tzt
  (přeložit, překládat text)
- **wieder**/holen: ich hole **wieder**, ich holte **wieder**, ich habe **wieder**geholt
  (přinést nazpět, zajít opět pro něco)
- wieder**ho**len: ich wieder**ho**le, ich wieder**ho**lte, ich habe wiederge**ho**lt
  (opakovat)

Spolu s novými poznatky o významu a charakteru německého přízvuku studenti nacvičují i další typický výslovnostní jev němčiny, čímž je napjatá výslovnost spočívající v celkovém napjatém postavení mluvidel při artikulaci německých hlásek. Také v tomto případě se jedná o skutečnost, se která není studentům zcela jasná a známá, a je nutno dbát neustále na odpovídající nácvik.

III. Seminární výuka fonetiky a fonologie je v prvním semestru dále zaměřena na nácvik prvků segmentální roviny (jednotlivým německým hláskám) němčiny, a to jak z fonetického, tak i z fonologického hlediska. Zde se studenti zabývají srovnáním systémů německých a českých samohlásek a dvojhlásek. Důvodem je skutečnost, že artikulace samohlásek jako čistých tónů ovlivňuje následně do značné míry artikulaci souhlásek. Vždy

se vychází z uvědomění si výslovnosti těchto hlásek v mateřském jazyce, protože ani zde nemají studenti potřebné znalosti, pak následuje srovnání a nácvik artikulace německé.

Z jednoduchého přehledu a vokalických systémů obou jazyků je zřejmé, kterým německým samohláskám je třeba věnovat patřičnou pozornost.

německé vokály:	**české vokály:**
i dlouhé	í dlouhé
i krátké	i krátké
ü dlouhé zaokrouhlené i	-
ü krátké zaokrouhlené i	-
e dlouhé zavřené	-
ä dlouhé otevřené	é dlouhé
e krátké	e krátké
ö dlouhé zaokrouhlené e	-
ö krátké zaokrouhlené e	-
e redukované (Schwa)	-
a dlouhé	á dlouhé
a krátké	a krátké
o dlouhé zavřené	ó dlouhé (otevřené)
o krátké	o krátké
u dlouhé	ú dlouhé
u krátké	u krátké
-r tzv. vokalizované r	-

Systém německých vokálů tvoří celkem 17 vokálů, tzn. že v porovnání s českými 10 samohláskami je zde nejméně 7 až 8 samohlásek, které se v češtině nevyskytují. Artikulace těchto vokálů je proto pro české rodilé nezvyklá a působí při výuce němčiny potíže. Na nácvik správné výslovnosti vokálů je nutno klást obzvlášť důraz také proto, že všechny vokály v obou jazycích mohou fungovat také jako fonémy, kdy právě na základě jejich přítomnosti v tzv. minimálních párech se rozlišuje význam slov, *např.*: k**e**nnen x k**ö**nnen *(znát x moci, umět)*,

M**ä**hren x M**ö**hren *(Morava x mrkve)*,

Ehre x **Ä**hre *(čest x klas)*,

v**ie**r x f**ü**r *(čtyři x pro), apod.*

Analyzujeme-li příčinu odlišné artikulace uvedených 8 německých vokálů v porovnání s českou artikulací, můžeme stanovit celkem 3 skupiny výslovnostních problémů:

1. Artikulace dlouhých **zavřených napjatých vokálů e, o.**
   Zde se musí dbát při artikulaci na malý čelistní úhel, proto vycházíme z artikulace dlouhého í a ú. Zavřenou nebo otevřenou artikulací je míněn stupeň velikosti zavřenosti nebo otevřenosti čelistního úhlu.

2. Artikulace **předních zaokrouhlených dlouhých i krátkých vokálů ü , ö.**
   Správnou výslovnost docílíme pouze zaokrouhlením rtů při artikulaci i, e.

3. Artikulace **redukovaných vokálů – redukovaného e, vokalizovaného -r.**
   Redukovanou výslovnost těchto obou samohlásek nacvičujeme a docílíme v souvislosti pouze s dodržením silného německého přízvuku. Silná přízvučná slabika vede k redukci nepřízvučných slabik, ve kterých se oba redukované vokály vyskytují.

Největší pozornost při nácviku výslovnosti německých samohlásek je nutné věnovat právě redukovaných vokálům, kterých je v mluvené němčině z hlediska výskytu německých vokálů naprostá většina. Nesprávná tzn. neredukovaná výslovnost těchto samohlásek v nepřízvučných slabikách je nejčastější výslovnostní chybou českých rodilých mluvčích vůbec. Ze zkušenosti z práce se studenty lze konstatovat, že největším problémem je nácvik výslovnosti vokalizovaného -r, což také jistě souvisí i s psanou podobou tohoto redukovaného vokálu (-r v koncovém postavení),
např.: er, der, sehr, wer, Uhr, Ohr, wir, nur, Tür, Jahr *apod.*

Výslovnost všech 3 německých dvojhlásek **ei/ai, eu/äu, au** se také liší od artikulace české dvojhlásky **ou**. Správná výslovnost opět souvisí s vlivem

silného německého přízvuku, kdy je nutné zdůraznit první část každé německé dvojhlásky a oslabit část druhou. Při artikulaci českého ou je výslovnost obou složek téměř stejná.

- **Dvojhláska ei/ai:** od silnějšího **a** přecházíme k slabšímu e. Na konci nevyslovujeme j.
- **Dvojhláska eu/äu:** od silnějšího **o** přecházíme k slabšímu ö. Výslovnost této dvojhlásky je zaokrouhlená. Na konci nevyslovujeme j.
- **Dvojhláska au:** od silnějšího **a** přecházíme ke slabšímu u.

Poznámka: Pro názornost a snadnější pochopení postavení mluvidel při artikulaci německých vokálů a diftongů je využíváno také grafického znázornění postavení jazyka při tvoření vokálů ve formě vokalického trojúhelníku pro češtinu a vokalického lichoběžníku pro němčinu.

IV. Při nácviku výslovnosti německých souhlásek je nutno vycházet ze skutečnosti, že na rozdíl od češtiny je pro postavení německých mluvidel příznačná jejich napjatost nebo nenapjatost, a to podle toho, jestli artikulujeme souhlásky neznělé nebo znělé. Napjatostí mluvidel rozumíme v podstatě určité větší napětí všech svalových orgánů, které se podílejí na tvorbě hlásek. Neznělé souhlásky je nutno artikulovat napjatě, znělé nenapjatě, z čehož je zřejmé, že v žádném případě nesmíme zůstat jen u české neznělosti nebo znělosti párových konsonantů *(p – b, t – d, k – g).*

Tato nejčastější výslovnostní chyba českých rodilých mluvčích, kdy není napjatost mluvidel při artikulaci dodržena, se projevuje především při výslovnosti německého **p, t, k**. K nácviku využíváme i toho, že všechny uvedené souhlásky jsou současně aspirovány, tzn.že je vyslovujeme

s přídechem. Ke srovnání výslovnosti obou párových souhlásek lze uvést následující minimální páry:

packen x backen	**t**anken x danken	**K**arten x Garten
Paar x Bar	**T**ier x dir	**K**ern x gern
O**p**er x Ober	Sei**t**e x Seide	**K**abel x Gabel

K problematické výslovnosti německých souhlásek se řadí také tzv. **velární n**, které je v němčině nejen poziční variantou n vyslovovanou před k nebo g (stejně jako v češtině, srov.: linka, angrešt, Onkel, Angina), ale funguje také jako samostatný foném.

Velárním n se označuje n, které se tvoří vzadu v ústní dutině na měkkém patře. Bohužel ortografickou podobou psaného velárního n je grafém ng (Junge, singen, Zeitung), což svádí české rodilé mluvčí k nesprávné výslovnosti, kdy za velárním n ještě vyslovují k nebo g. Nácvik výslovnosti provádíme tak, že se po artikulaci velárního n se zcela vědomě vyhýbáme ještě následného vyslovení k nebo g.

K dalším německým souhláskám, které se svou artikulací liší od českých, můžeme dále přiřadit dvojí variantu **ch** (tzv. Ich-Laut a Ach-Laut), německé **l** a také neznělé **h**, ovšem i přes rozdíly ve výslovnosti nevede jejich nesprávná artikulace k neporozumění.

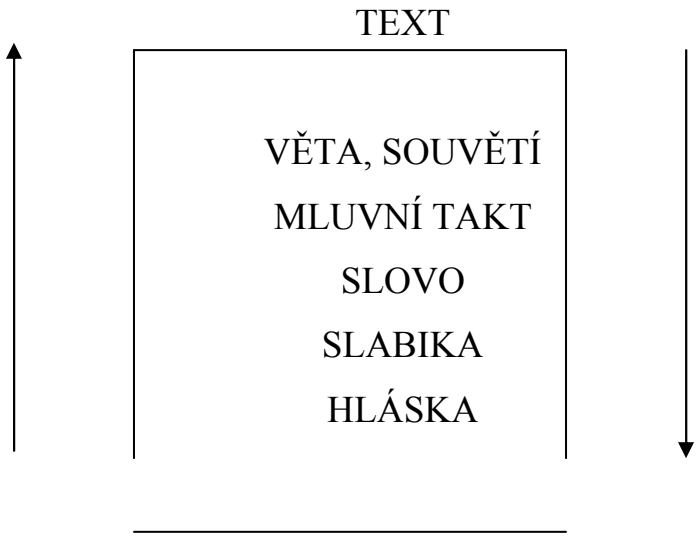
V rámci artikulace německých souhlásek je nutné připomenout, že se mnoho českých rodilých mluvčích mylně domnívá, že největším problémem je výslovnost německého **r** (reden, Rad, Rose, apod.). Zde však zcela stačí, když oslabíme kmitání jazyka a vyslovované r nenecháme příliš „hrčet“. Tím se nemusíme obávat, že uděláme chybu, rozhodně se ale zde vyhýbáme výslovnosti r, která by připomínala spíše české ráčkování.

V. Po probraných rozdílech v artikulaci jednotlivých hlásek spadajících do problematiky segmentální roviny německého jazyka je výuka zaměřena na změny hlásek v proudu řeči, tzn. na rozdílnou **asimilaci** neboli spodobu v obou jazycích. Nejzávažnější chybou je zde nesprávná asimilace znělosti, vlastně směr asimilace, kdy v češtině se jedná o asimilaci regresivní (druhá, následující hláska působí na předcházející) a v němčině **asimilaci progresivní**, kdy **první hláska ovlivňuje následnou**. Jen důsledným poukazováním na problémové spojení souhlásek ve slovech nebo slovních spojeních, srovnáváním s nesprávným vlivem české asimilace a trpělivým opravováním nesprávné výslovnosti docílíme, že se výslovnost studentů i tohoto obtížného jevu zlepší. Od počátku by měl učitel upozorňovat žáky na rozdílnou asimilaci od češtiny, např.: da**s** Buch (chybně: daz Buch), i**ch** habe (ne: ih habe), mi**t** mir (ne: mid mir), au**f** dem Tisch (ne: auv dem Tisch).

VI. Závěrem nelze opomenout jevy, které se týkají suprasegmentální roviny německé výslovnosti. Vlastně se takto opět dostáváme k problematice úzce související s přízvukem, která byla se studenty jako určující moment pro celkový charakter německé výslovnosti procvičována již prakticky od první hodiny výuky. Zde je opět procvičován nejen důrazný, silný přízvuk, ale také důsledky silného přízvuku, kdy dochází k redukci všech ostatních slabik. Silná přízvučná slabika způsobuje oslabení slabik nepřízvučných. Redukce může dosáhnout různého stupně, někdy vede až zániku nepřízvučných slabik v koncovém postavení. Jedná se o výslovnostní jev, který v češtině neexistuje, protože v češtině jsou všechny slabiky vždy vyslovovány plně a redukce žádných slabik vzhledem k charakteru českého přízvuku nenastává. Právě tato tendence k silné redukci nepřízvučných slabik způsobuje českým rodilým mluvčím velké potíže v porozumění mluvené němčině, proto je nezbytné na tento charakteristický rys německé výslovnosti studenty upozornit a nácviku přízvuku a redukce věnovat potřebný čas.

VII. S výukou výslovnosti vždy úzce souvisí i práce s textem. V prvé řadě se jedná o texty v učebnici, se kterou studenti pracují v hodinách jazykových cvičení. Proto by měla být výslovnost vždy samozřejmou součástí výuky v každé hodině cizího jazyka. Totéž se týká i výuky gramatiky, kdy by si měli být studenti vědomi skutečnosti, že všechny výslovnostní i gramatické jevy v jazyce tvoří navzájem jeden nedělitelný celek.

Následující schéma znázorňuje členění mluveného textu. Pokud třeba jen jedna část neodpovídá správné výslovnosti daného jazyka, je porušen celkový dojem mluveného projevu.

Při nácviku výslovnosti v seminárních cvičeních se velmi osvědčilo, že si studenti od počátku vypracovávají vlastní fonetický slovník. Zde si k jednotlivým heslům, vlastně typickým výslovnostním chybám českých rodilých mluvčích, zapisují výrazy, kde se tyto chyby vyskytují. Míněna je tím např. chybná artikulace všech německých fonémů, které nemají v češtině adekvátní protějšek. Jednotlivé výrazy získávají posluchači na základě fonetické analýzy čtených textů. Právě zde pracují přímo se stejnými texty z učebnic, které používají i v jazykových cvičeních, čímž si lépe uvědomují, že výslovnost nelze oddělovat od ostatních složek výuky. Fonetický slovník si postupně doplňují při práci s texty nejen během

prvního ročníku, ale mohou si obtížná slova a vlastní opakující se výslovnostní chyby zapisovat i v průběhu celého studia.

Jestliže si položíme otázku, proč je právě na výslovnost při výuce cizích jazyků v praxi kladen malý důraz, proč se neprocvičuje a proč je opomíjená, přestože je vlastně první vizitkou našich znalostí cizího jazyka při komunikaci s příslušnými rodilými mluvčími, nenajdeme jednoznačnou odpověď. Jistě zde pořád přetrvává vliv určitého tradičního přístupu k výuce, kde na prvním místě byla jako jazyk chápána především jeho gramatická stavba, kde se vyžadovala znalost přesně formulovaných gramatických pravidel bez spojitosti s pravidly fonetickými. Vedle gramatiky se počítá se zvládnutím určité slovní zásoby, ovšem v mluveném jazyce opět bez důrazu na výslovnost. Žáci nebo absolventi různých kurzů nejsou obeznámeni s všeobecně platným faktem, že gramatické chyby nezpůsobí tak snadno nepochopení a nesrozumitelnost při komunikaci, jako právě chyby fonetické.

Také učební materiály, ať už domácí nebo učebnice německých autorů, se kterými žáci na našich školách od počátku pracují, neposkytují při probírání učiva systematický nácvik správné výslovnosti. Zejména učebnice zahraniční produkce nezohledňují a ani nemohou zohlednit typické výslovnostní chyby českých rodilých mluvčích. Zatím však vhodné učební materiály, zaměřené na výuku německé výslovnosti pro české rodilé mluvčí, v praxi chybí, a také studijních materiálů, které mají studenti – budoucí učitelé němčiny – k dispozici, není dostatek. Jak již bylo uvedeno, s novým pohledem na výslovnostní problematiku se setkávají studenti prakticky až při příchodu na fakultu, což je o to obtížnější, protože se musí snažit vyvarovat se chyb, které již mají zafixovány. Jednou z možností, jak mohou tyto svoje letité chyby cíleně odstraňovat, je právě zmíněný výslovnostní slovník. Ve své výuce využívám pro nácvik výslovnosti kromě textů z učebnic, se kterými posluchači pracují v jazykových cvičeních, zpracovaná výslovnostní cvičení zaměřená na odstraňování typických výslovnostních chyb českých rodilých mluvčích, která jsou doplněna audiokazetou; k přednášce mají studenti ještě k dispozici skriptum *Úvod do fonetiky a fonologie němčiny.*

Při nácviku správné německé artikulace se snažím studenty motivovat tak, aby se jim nezdála být německá výslovnost něčím nedosažitelným, něčím, co se nedá zvládnout. Využívám zde různých krátkých doplňkových textů, slovních hříček, písní, básní apod. Posluchači si musí také uvědomit, že fonetika a fonologie jazyka, který studují, úzce souvisí s ostatními disciplínami navazujícími v dalších ročnících. Získané teoretické i praktické znalosti z této oblasti mohou následně využít v morfologii, syntaxi i lexikologii. Zejména pak v závěru studia v předmětu vývoj jazyka, kde se při diachronním pohledu na jazyk opět poukazuje na fakt, že změny charakteru přízvuku a vývojové změny v systému hlásek určují

vývoj německého jazyka od období staré horní němčiny až po současnost. Je potěšitelnou skutečností, že v posledních letech si řada studentů volí téma své diplomové práce právě z oblasti fonetiky a fonologie němčiny. Zaměřují se např. na rozbor stávajících učebnic po stránce fonetické, případně porovnávají v tomto směru učebnice českých a zahraničních autorů. Sami potom na základě zjištěných a vyhodnocených skutečností vypracovávají k těmto učebnicím vlastní doplňkové materiály. Takto získávají ještě před nástupem do učitelské praxe vhodné a velmi užitečné učební materiály, které mohou ihned ve své práci využít.

Cílem výuky fonetiky a fonologie němčiny na pedagogické fakultě v Brně je, aby byli budoucí učitelé tohoto cizího jazyka pro praxi dobře a všestranně připraveni. Aby kromě osvojení si správné německé výslovnosti si byli vědomi toho, v čem se německá a česká výslovnost odlišuje a aby považovali výuku správné výslovnosti za trvalou součást své práce.